

УДК 811.111; 81'25

ПЕРЕВАГИ Й НЕДОЛІКИ ЗАГАЛЬНОВІДОМИХ МОДЕЛЕЙ ПЕРЕКЛАДУ**Кузенко Г.М., к. філол. н.,
доцент, докторант***Київський національний лінгвістичний університет*

У статті розглядаються загальновідомі теоретичні моделі перекладу, що пояснюють сутність перекладацького процесу, аналізуються їх переваги й недоліки.

Ключові слова: ситуативно-денотативна модель, трансформаційна модель, семантична модель.

В статье рассматриваются общеизвестные теоретические модели перевода, объясняющие сущность переводческого процесса, анализируются их достоинства и недостатки.

Ключевые слова: ситуативно-денотативная модель, трансформационная модель, семантическая модель.

Kuzenko H.M. ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF WELL-KNOWN MODELS OF TRANSLATION

The article deals with the well-known theoretical translation models to explain the essence of the translation process, analyzes their advantages and disadvantages.

Key words: situational and denotative model, transformational model, semantic model.

Постановка проблеми. Одне з головних завдань сучасної лінгвістичної теорії перекладу полягає в описі самого процесу перекладу, тобто тих дій, які виконує перекладач у процесі аналізу тексту оригіналу і створення результативного тексту. Процес перекладу включає щонайменше два етапи: з'ясування перекладачем змісту оригіналу й вибір варіанта перекладу. У результаті цих етапів здійснюється перехід від тексту оригіналу до тексту перекладу. Теорія перекладу прагне з'ясувати, як відбувається перехід від оригіналу до тексту перекладу, які закономірності лежать в основі дій перекладача. Результатом подібних досліджень є так звані моделі перекладу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Постійне вивчення теоретичних і практичних проблем сучасного перекладознавства дає змогу розширити й доповнити наявні концепції та методи дослідження, серед яких особливе місце посідають теоретичні моделі перекладу, що пояснюють сутність перекладацького процесу.

Дослідження моделей перекладацького процесу досить широко висвітлено в працях як зарубіжних, так і вітчизняних лінгвістів-перекладачів: Дж. Кетфорда, В. Гака, І. Ревзіна, В. Розенцвейга, Л. Бархударова, В. Виноградова, В. Комісарова, А. Мамрака, Я. Рецкера й інших. Окремі аспекти застосування моделей у перекладацькій діяльності дослідили Л. Архипова, М. Венгренивська, С. Засекін, В. Коптілов та інші.

Постановка завдання. У статті розглядаються переваги й недоліки найпоширеніших

моделей перекладу: ситуативно-денотативної, трансформаційної, семантичної, описуються дії та етапи перекладацького процесу.

Опис процесу перекладу за допомогою моделей перекладу включає два взаємопов'язаних аспекти: 1) загальну характеристику моделі із зазначенням можливої сфери її застосування (пояснювальної сили моделі); 2) типи перекладацьких операцій (трансформацій), що здійснюються в рамках моделі [1, с. 231].

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема опису подібних дій ускладнюється тим, що всі вони здійснюються у свідомості перекладача, тобто безпосередньо не спостерігаються. Саме це надає моделі гіпотетичного характеру.

Як стверджує О. Селіванова, модель перекладу – це гіпотетичні абстрактні схеми процесу перекладу, метою побудови яких є спроба знайти пояснення перетворенню змісту, вираженого засобами однієї мови, на відповідний зміст, виражений засобами іншої мови [15, с. 445].

Ситуативно-денотативна модель перекладу представлена в роботах Дж. Кетфорда, В. Гака, І. Ревзіна, В. Розенцвейга, вважається найпоширенішою моделлю перекладу, що базується на співвіднесеності мовних одиниць із певними предметами, явищами реальної дійсності. Саме такий зв'язок між мовними одиницями та явищами реальності має бути незмінною основою мовних одиниць оригіналу й перекладу. Згідно із цією моделлю, елементи реальної дійсності, втілені в мовних знаках, зазвичай називаються *денотатами*

або референтами. Будь-який текст, що відображає певну предметну ситуацію, судження та реальну дійсність, формується шляхом співвіднесення з найрізноманітнішими денотатами. Ситуативно-денотативна теорія перекладу визначає переклад як процес опису за допомогою мови перекладу денотатів, попередньо описаних мовою оригіналу [12].

Головна увага в ситуативно-денотативній моделі перекладу приділяється ідентичності двох ситуацій, описаних за допомогою мови оригіналу та мови перекладу. У процесі встановлення зв'язку між цими ситуаціями мовним одиницям оригіналу та перекладу відводиться лише роль проміжних посередників. Сприймаючи текст оригіналу, перекладач ототожнює складові одиниці цього тексту з відомими йому знаками вихідної мови й через ці останні з'ясовує, з якою ситуацією реальної дійсності співвідноситься оригінал. Після з'ясування денотата оригіналу перекладач описує цю саму ситуацію мовою перекладу. Якщо перекладачеві заздалегідь відомо, що певні елементи вихідної мови й мови перекладу мають однакові денотати, процес може піти коротшим шляхом. У такому разі перекладач замінює одиниці оригіналу відповідними одиницями перекладу, не звертаючись у процесі перекладу до позамовної дійсності. Важливо підкреслити, що такий переклад можливий лише тому, що між одиницями двох мов було попередньо встановлено ситуативну тотожність шляхом звернення до дійсності.

Ситуативно-денотативна модель перекладу описує низку окремих особливостей перекладацького процесу, коли вибір варіанта перекладу неможливий без звернення до дійсної ситуації, яка стоїть за текстом оригіналу. Отже, вона відображає деякі дуже важливі сторони процесу перекладу, дає можливість пояснити вибір варіанта перекладу, посилаючись на ситуацію дійсності. Ця модель перекладу використовується під час перекладу безеквівалентної лексики, коли вибір варіанта перекладу визначений ситуацією, що описується в оригіналі, а також за умов, коли з'ясування додаткових відомостей про ситуацію або реалію необхідне для правильного розуміння її, отже, перекладу оригіналу [3].

Однак у ситуативно-денотативній моделі є чимало вразливих місць і недоліків. Вона не враховує низки істотних аспектів перекладацького процесу. Відтак ця модель не розкриває основного механізму переходу від тексту оригіналу до тексту перекладу. Вона

«спрацьовує» в тих випадках, коли ситуація більш-менш однозначно визначає необхідний варіант перекладу. Однак у більшості випадків одна й та сама ситуація може бути описана сполученнями різних мовних знаків у мові перекладу. У таких випадках звернення до дійсності не дає достатніх підстав для вибору варіанта перекладу. Також ситуативно-денотативна модель не може пояснити можливість декількох варіантів перекладу одного й того самого відрізка оригіналу, не здатна дати теоретичну основу для обґрунтування вибору між цими варіантами.

Не розкриває денотативна модель і системного відношення змісту оригіналу та перекладу. Вона не враховує своєрідності інформативного навантаження самих одиниць, що є складовими двох текстів. Звернення до дійсності дає змогу лише визначити те, що сказано в перекладному тексті (тобто денотативну складову тексту), проте не дає уявлення, як це сказано. Отже, денотативна модель не передає прагматичної складової тексту, що є дуже важливим аспектом перекладу.

Ситуативно-денотативна теорія не вирішує й проблеми еквівалентності під час перекладу. Тотожність денотатів оригіналу та перекладу частково забезпечує необхідний ступінь еквівалентності цих двох текстів. Залишається значна частина інформації, пов'язана з вибором мовних засобів як в оригіналі, так і в перекладі. Денотативна спільність – це ознака лише перифрази, а не перекладу [8].

Трансформаційна модель перекладу базується на положеннях генеративної (трансформаційної) граматики Н. Хомського. Трансформаційна граMATика розглядає правила утворення синтаксичних структур, кількість яких можна звести до елементарних ядерних структур, із яких виводяться поверхневі структури. Кінцеві, вихідні, поверхневі структури називаються трансформами. Ядерні й отримані за допомогою трансформацій синтаксичні структури, трансформи, мають спільний елемент – план змісту.

Трансформаційна модель розвивалась головним чином у ранніх працях відомого американського перекладознавця Ю. Найди. Ті чи інші її аспекти відображені в працях О. Каде, В. Коллера.

Власне трансформаційний процес проходить у три етапи. Перший етап – це аналіз. Сутність його в тому, що структури оригіналу перетворюються в ядерні структури вихідної мови (далі – ВМ). Це ще називають зворотною трансформацією. Другий етап – заміна отри-

маних ядерних структур вихідної мови інваріантними щодо них ядерними структурами мови перекладу (далі – МП). Метод, що застосовується на цьому етапі, називають перенесенням ядерних структур із ВМ у МП. Третій етап – синтез чи реструктурування: ядерні структури МП перетворюються в кінцеві структури тексту перекладу [11].

У ядерних структурах, на відміну від поверхневих, смислові зв'язки завжди виражені чітко: предмет завжди позначається іменником чи займенником, а процес – дієсловом, ознака – прикметником, суб'єкт завжди є підметом, а об'єкт – додатком, іншими словами, «трансформація поверхневих структур у ядерні – це спосіб установаження однозначних відповідників між граматичними й семантичними категоріями чи однозначних смислових інтерпретацій граматичних конструкцій вихідної мови» [9].

Трансформаційна модель дає змогу створити та описати теоретичну основу для виявлення перекладацьких співвідносних структур і взаємодіючих одиниць у процесі перекладу різних мов. Ця модель діє так: перекладач отримує оригінал, здійснює певні операції, пов'язані з оригіналом, і в результаті створює текст перекладу. Іншими словами, основу перекладацької діяльності буде становити свого роду перетворення або трансформація оригіналу в текст перекладу.

Використання трансформаційної моделі дає можливість перекладати найскладніші конструкції ВМ. Перевага трансформаційної теорії в тому, що вона перекладає зіставлені різномовні одиниці і структури з граматичної сфери у сферу семантики, що дає змогу уникати буквализму, коли копіюється план вираження оригіналу й механічно переноситься в цільову мову.

До недоліків трансформаційної моделі варто зарахувати відсутність пояснень того, як відбувається вибір кінцевої структури/одиниці МП. Фактично в межах цієї теорії не знаходиться відображення механізм цього вибору. Крім того, зіставлення вивчених перекладів свідчить про те, що репрезентативними інколи є переклади, що не зводяться до інваріантних ядерних відповідників ВМ і МП. Урешті-решт, трансформаційна модель перекладу не завжди може пояснити переклад деяких транслятем, які легко пояснює ситуативно-денотативна теорія.

Загалом в основі трансформаційної моделі перекладу лежать операції з перетворення ядерних синтаксичних конструкцій, які, на

думку прихильників моделі, збігаються в різних мовах.

Семантична модель перекладу розкриває сутність еквівалентних відносин між змістом оригіналу та перекладу. Автор семантичної моделі перекладу, англійський дослідник Дж. Кетфорд стверджує, що, застосовуючи семантичну модель, перекладач намагається передусім зберегти план змісту оригіналу, донести його до реципієнта перекладу [6]. При цьому він знаходить такі одиниці МП, які якнайкраще передають зміст оригіналу. Ця модель тісно пов'язана з трансформаційною, тому для пояснення й опису процесу перекладу науковці застосовують так звану трансформаційно-семантичну теорію.

Природно припустити, що теоретична модель перекладацької діяльності повинна насамперед ґрунтуватися на вивченні смислової сторони текстів оригіналу й перекладу. Міркуючи теоретично, можна стверджувати, що еквівалентність змісту двох текстів (у тому числі й двох текстів різними мовами) має на увазі ідентичність чи достатньо близьку подібність усіх або деяких смислових елементів, які становлять зміст цих текстів. Процес перекладу в цьому випадку буде зводитися до виділення смислових елементів в оригіналі та до вибору одиниць мови перекладу, що максимально виражають такі самі смислові елементи.

Семантична модель перекладу активно використовує компонентний аналіз для зіставлення одиниць ВМ і МП. При цьому значення кожної мовної одиниці у ВМ і МП розглядається як набір сем. Передбачається, що в процесі перекладу в оригінальному тексті виокремлюються всі елементарні змістові одиниці та їх компоненти, до яких підбираються в мові перекладу рівнозначні чи подібні за значенням одиниці. Отже, переклад зводиться до аналізу змістових компонентів вихідного тексту й синтезу смислу в матеріалі мови перекладу. Основний зміст будь-якої мовної одиниці розглядається як єдність, що складається з набору елементарних смислових, стилістичних та інших характеристик, до якої підбирається відповідник у мові перекладу [10].

За умов такого трактування процес перекладу здійснюється не стільки на рівні слів і речень, скільки на рівні елементарних змістових компонентів. Переклад вважається максимально адекватним за умови найвищої міри відповідності таких елементарних смислових одиниць. Семантична модель пере-

кладу пов'язана з постулатом про наявність у мовах глибинних змістових категорій і структур, спільних для всіх мов [2]. Глибинні структури діляться на два види: глибинний синтаксис і глибинний словник (глибинна лексика). Глибинний синтаксис зводить усе різноманіття поверхневих структур до чотирьох типів «предикативних» відносин між предикатом, суб'єктом і об'єктом, до атрибутивних і сурядних відносин. При цьому названі терміни означають не граматичні категорії, а семантичні.

Глибинна лексика в рамках наведеної теорії також характеризується високим рівнем абстракції і призначена для опису двох категорій лексичних функцій. Перша – це еквівалентні заміни, що включають синоніми, конверсиви (слова зі значенням зворотних, конверсивних відносин до суб'єкта: *боятися – лякати*) і синтаксичні деривати (слова, що належать до різних частин мови, але виражають той самий зміст: *з повагою – шанобливо*). Друга категорія лексичних функцій – це семантичні параметри, тобто вирази, які уточнюють значення тієї чи іншої одиниці у фразі з урахуванням законів лексичної сполучуваності конкретної мови.

Виокремлюють близько 50 лексичних і 22 синтаксичних правил перифразування [6].

Подальший розвиток лінгвістичних досліджень плану змісту дав можливість більш детально описувати елементи сенсу в оригіналі та перекладі. Зміст будь-якої одиниці мови розглядається як набір елементарних смислів, семантичних множників або сем. Виділення окремих сем у змісті мовної одиниці проводиться шляхом визначення диференціальної ознаки, за якою зміст цієї одиниці протиставляється близькій за значенням одиниці іншої мови.

Отже, процес перекладу, як і в трансформаційній моделі, здійснюється так: зворотна трансформація поверхневих одиниць і структур ВМ. При цьому для процесу перекладу важливим є один компонент лексико-семантичної трансформації, а саме так званий селектор – процес відбору варіантів структур.

Оцінюючи семантичну модель, В. Комісаров відзначає, що вона дає змогу описати не тільки спільні елементи плану змісту в оригіналі та перекладі, а й причини й напрями розбіжностей між ними. Ця модель об'єктивно аналізує систему синонімічних засобів, що виражають певну змістову категорію, вказує на низку істотних факторів, які визначають вибір варіанта перекладу, дає можливість

зіставляти не окремі слова, а цілі множини мовних одиниць з урахуванням правил побудови висловлювань у різних мовах [7].

Недоліками наведеної моделі вважається недостатній опис процесу перекладу з урахуванням усіх його труднощів і багатогранності. Ця теорія не пояснює випадків, коли схожі ситуації в різних мовах здійснюються за допомогою різних семантичних категорій, а також не розглядає проблем передачі образних асоціацій у перекладі. Вона не враховує багатозначності змісту тексту, використання одиниць мови в переносному сенсі. І, найголовніше, ця теорія не враховує такого важливого фактора, як мета комунікації.

Висновки з проведеного дослідження. Необхідність трансформування тексту під час перекладу пояснюється неможливістю встановлення в усіх випадках однозначних відношень між одиницями різних мов. Тому, щоб зберегти специфіку значення, яке виражається вихідною одиницею тексту, а також отримати в цільовій мові повноцінний змістовий еквівалент, використовуються так звані перекладацькі трансформації. Окрім лексичної, граматичної і стилістичної асиметрії, процес перекладу має враховувати прагматичний фактор, тобто орієнтуватися на комунікативно значущу інформацію, що міститься в тексті. Урахування прагматичного фактора має посідати одне з чільних місць під час перекладу, оскільки текст як засіб комунікації завжди містить певне цілісне повідомлення, що може бути закодованим не лише в лексичному аспекті, а й у граматичній і стилістичній складових тексту.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Александрова В.В. Моделі перекладу текстів як предмет наукових досліджень у науково-дослідній діяльності майбутнього юриста / В.В. Александрова // Педагогіка вищої та середньої школи / КДПУ. – 2010. – Вип. 30. – С. 229–237.
2. Архипова Л. Переклад як інтерпретація / Л. Архипова // Записки Перекладацької Майстерні 2000–2001 : [навчальний посібник]. – Львів, 2002. – Т. 3 : Тижні 3–4. Яремча, 23 липня – 4 серпня 2001 р. – 2002. – С. 19–48.
3. Бархударов Л.С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода) / Л.С. Бархударов. – М. : Международ. отношения, 1975. – 237 с.
4. Виноградов В.С. Перевод: Общие и лексические вопросы : [учебное пособие] / В.С. Виноградов. – М. : КДУ, 2004. – 240 с.
5. Засєкін С.В. Психолінгвістичні універсалії перекладу художнього тексту : [монографія] / С.В. Засєкін ; Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2012. – 275 с.

6. Кэтфорд Дж. Лингвистическая теория перевода / Дж. Кэтфорд // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике : сб. статей : [переводы] / под ред. В.Н. Комиссарова. – М. : Междунар. отношения, 1978. – 229 с. – С. 91–114.
7. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) / В.Н. Комиссаров. – М. : Высшая школа, 1990. – 254 с.
8. Коптілов В. Методологічні аспекти перекладознавства / В. Коптілов // Слово і час: Науковий журнал Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України та Національної спілки письменників України. – 2006. – № 1. – С. 89–91.
9. Мамрак А.В. Вступ до теорії перекладу : [навчальний посібник] / А.В. Мамрак. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 304 с.
10. Мірам Г. Алгоритми перекладу: Вступ. Курс з формалізації перекладу (англ. мовою) / Г. Мірам ; за ред. М. Раймонда. – К. : Твім інтер, 1998. – 176 с.
11. Найда Ю.А. К науке переводит / Ю.А. Найда // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике : сб. ст. – М. : Международные отношения, 1978. – С. 114–136.
12. Новікова М.О. Нове в теорії перекладу / М.О. Новікова // Нові підходи до вивчення й викладання філології у вищій школі : [наукова монографія] / за ред. д-ра філол. наук, проф. А.М. Науменка. – Запоріжжя : ЗДУ, 1998. – Т. 3. – 1998. – С. 70–73.
13. Райс К. Классификация текстов и методы перевода / К. Райс // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике. – М., 1978. – С. 202–228.
14. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика. Очерки лингвистической теории перевода / Я.И. Рецкер. – М. : Р-Валент, 2004. – 240 с.
15. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика : [термінологічна енциклопедія] / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
16. Швейцер А.Д. Теория перевода: статус, проблемы, аспекты / А.Д. Швейцер. – М. : Наука, 1988. – 215 с.